

СТАНДАРТИТЕ ЗА БОГАТСТВО И БЕДНОСТ НА ОСМАНСКИТЕ ПОДАНИЦИ, ОТРАЗЕНИ В ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ АКТОВЕ И ДАНЪЧНИТЕ РЕГИСТРАЦИИ (XV–XVII в.)

Стефка Първева

STANDARDS OF WEALTH AND POVERTY OF THE OTTOMAN SUBJECTS AS REFLECTED IN THE LEGISLATIVE ACTS AND THE TAX REGISTRATIONS (XVth – XVIIth c.)

Stefka Parveva

Abstract: *This study aims to analyze the idea of wealth and poverty of the Ottoman subjects and slaves, which the State created by their legislative acts; to reveal the basic principles applied by the authorities to differentiate the social and the property groups in the field of taxation and the penal process; to outline the State standards and their respective numeric parameters, according to which the taxpayers and defendants were qualified in various property groups. The study is based on Ottoman legislative texts – kanunnames and fetvas, on defters and treatises.*

Key words: *Ottoman subjects, standards of wealth and poverty, laws, tax registrations.*

Имуществената диференциация сред поданиците на султана е факт, с който властта била принудена да се съобразява, осъществявайки своята политика още от най-ранните векове на османското владичество по българските земи и на Балканите. За да функционират съобразно съществуващите реалности, съдебната и данъчната системи например трябвало да отчитат в своите регулативни и описни документи – кануннамета, фетви, дефтери и др. податните възможности на данъкоплатците и на хората, престъпили закона, наказвани с глоби. Ето защо законодателят се погрижил законите да отразяват съществуващата в обществото имуществена и социална диференциация, така че да улесняват действията на властите в сферата на съдопроизводството и данъчното облагане. Изследването си поставя за цел да анализира идеята за богатство и бедност на османските поданици, която държавата създавала чрез своите законодателни актове; да проследи основните принципи, прилагани от властта, за отграничаване на имуществените групи в сферата на данъчното облагане и наказателния процес; да очертае държавните стандарти и съответните им числови параметри, според които данъкоплатците и подсъдимите лица били квалифицирани в различни имуществени групи. Изследването се опира на османски законодателни текстове – кануннамета и фетви, дефтери и трактати.

Още в кануннамето¹ от времето на султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481), и по-конкретно в неговата част, посветена на наказанията за прелюбодеяние, за посегателства над живота и имота на хората, законодателят е предвидил различни ставки на глобите, с които виновните били наказвани заради своите простъпки. Техният размер бил съобразяван, на първо място, с паричната оценка на имуществото на нарушителите на закона. На второ място, законодателят съобразил размера на налаганите глоби със семейния статус на провинилите се – женени, ергени или вдов(и)ци. В тази връзка той постановил по отношение на престъплението прелюбодеяние например, както следва:

“Ако някой извърши прелюбодеяние и това се установи пред шериятския съд, когато извършителят е женен и богат (bay)², със състояние възлизащо на 1000 и повече акчета, взема се глоба от 300 акчета; ако е със средно имотно състояние, като притежава 600 акчета, взема се глоба 200 акчета; ако състоянието му е под това, взема се глоба 100 акчета; а който е още по-долу и е в крайно бедно състояние, взема му се глоба 40 акчета.”³

“Ако прелюбодеецът е неженен (ergen) и състоянието му достига до 1000 акчета и повече, взема се глоба 100 акчета; ако е със средно имот-

---

¹ Тук използваме преводът на български език, направен от Б. Цветкова и Н. Панов на кануннамето, публикувано на арабика в: [Kraelitz-Greifenhorst, F. 1921, s. 13–68; **ТИИПБЗ, I**, с. 20–26]. Преводачите на този препис на кануннамето са го датирали от 1488 г. [**ТИИПБЗ, I**, с. 20]. Според К. Имбър “т.нар. Кануннаме на Мехмед” датира вероятно от началото на 90-те години на XV в. [Imber, C. 1997, p. 220]. Вж. също и Ж. Вейнстейн, който изследва друг препис на кануннамето на Мехмед II. [Veinstein, G. 2003, p. 204–206; Heyd, U. 1973].

² Освен този термин за обозначаване на богатите лица, в закона се използват и термините *zengin* или *gani* [**ТИИПБЗ, I**, с. 20₃]. За използваните термини в друг препис на кануннамето вж. също и: Veinstein, G. 2003, p. 205–210.

³ В този параграф на кануннамето от времето на султан Сюлейман I (1520–1566) е направена още по-голяма имуществена диференциация сред виновните, в частта за бедните. В него се казва: “*Мюсюлманин, който е извършил доказано по шерията прелюбодеяние и е женен, наказва се с 300 акчета, ако извършителят има състояние до 1000 и повече акчета; с 200 акч., ако е със средно материално състояние и притежава до 600 акч.; със 100 акч., ако състоянието му е по-малко от посоченото по-горе или достига до 400 акч.; с 50 акч., ако има състояние под горното; с 40 акч., ако е крайно беден.*” Кануннаме от времето на Сюлейман I (1520–1566) [**ТИИПБЗ, I**, с. 28]. Тук е ползван преводът на български език, направен от Г. Гълъбов и А. Христов на издаденото от Мехмед Ариф кануннаме, съставено по заповед на Сюлейман I. Това кануннаме е преписано от екземпляра, съхраняван във Виенската имперска библиотека. То е публикувано в: [ТОЕМ, Istanbul, № 16–19 от 1/14 август, 1/14 октомври, 1/14 декември 1912 г.; 1/14 февруари, 1/14 април 1913 г. Suppléments, p. 1–72]. Анализът на принципите, залегнали в наказателната част на двете кануннамета (от времето на султаните Мехмед II и на Сюлейман I), вж. у: Imber, C. 1997, p. 210–268. Анализът на проблема с глобите в османското наказателно право у: Heyd, U. 1973, p. 275–198.

но състояние, като състоянието му достига до 600 акчета, взема се глоба 50 акчета; [ако състоянието му е] от това по-долу и стига до 400 акчета – 40 акчета; ако е крайно беден – взема се глоба 30 акчета.”⁴ [ТИИПБЗ, I, с. 20]

В кануннамето от времето на султан Сюлейман I (1520–1566) е предвиден и текст за вдовец:

“Ако прелюбодеецът е вдовец, престъплението му се наказва с глоба, каквато се взема от ерген, в зависимост от голямото или малко негово състояние.”⁵ [ТИИПБЗ, I, с. 28].

Тук трябва да отбележим, че цитираните параграфи представят примери, в които платците са най-детайлно диференцирани. В параграфите се обръща особено внимание на бедните слоеве от населението. Последните са описани като бедни и крайно бедни, очевидно хора в мизерно състояние, но с различни податни възможности. В кануннамето съществували и варианти, в които престъпниците били разделяни в три или две имуществени групи – богати, със средно имотно състояние и бедни; богати и бедни в “добро или оскъдно материално състояние.”⁶ [ТИИПБЗ, I, с. 21–22]

Разграничение в закона било правено и по полов признак. За жените са предвидени отделни текстове в закона, които гласят следното:

“Когато [омъжена] жена извърши прелюбодеецтво и това се докаже пред шериятския съд, ако е богата, плаща глоба като за ерген; ако е със средно материално състояние или е бедна, тя плаща глоба като за мъж.

Ако извършилата прелюбодеецтво е мома, глобява се като ерген – взема се предвид нейното оскъдно или голямо имотно състояние.”⁷ [ТИИПБЗ, I, с. 20–21]

Както се вижда от горните текстове, законодателят е държал сметка за материалното състояние и на жените, макар в двата текста то да е класифицирано по различни начини – при омъжените жени то било тристепенно (богата, със средно материално положение и бедна), а при неомъжените жени двустепенно (“оскъдно” или “голямо”). Глобите обаче, частично при омъжените жени и изцяло при момите, били приравнявани към тези на неженените мъже. Това говори или за изначално по-ограниченото материално състояние на жените, или за техните по-малки възможности да натрупат и поддържат имот, равносложен на този на мъжете .

В законодателните актове се прави разграничение и съобразно социалното състояние на хората, престъпили закона. Както в кануннамето от времето на Мехмед II, така и в кануннамето от времето на султан Сюлейман I е постановено за простъпките на немюсюлманите да се налага глоба в размер на

---

⁴ Кануннаме на Мехмед II.

⁵ Кануннаме от времето на султан Сюлейман I (1520–1566).

⁶ Кануннаме на Мехмед II.

⁷ Кануннаме на Мехмед II.

половината от стойността на глобата, налагана на мюсюлманите. Известно обяснение за това диференциране на наказанията откриваме в един от текстовете на закона на Мехмед II, а именно: *“При нараняване на глава с удар от сабя и нож, при вреди и други спорове, установени пред кадията, по отношение на мюсюлманите да се взема предвид тяхното богатство и бедност, когато се определя глобата за кръвно възмездие. [По отношение на неверниците] да се присъжда половината от това, за да не бъдат разорени [раите], които плащат харач.”*⁸

Очевидно във въпросните параграфи законодателят е държал сметка за неравностойното данъчно облагане на мюсюлмани и немюсюлмани в ущърб на последните. Неговата идея за диференцирано заплащане на глобите навярно е насочена в посока съхраняване на финансовия капацитет и платежоспособността на немюсюлманите в рамките на данъчната система, и в полза на различните ползватели на данъчните приходи от средите на аскерите и на държавната хазна.⁹

Разграничение относно стойността на дължимите глоби от страна на подсъдимите било правено и по отношение на техния статут – свободни или робби. За робите били предвидени глоби, които били в по-малък размер в сравнение с тези, налагани на свободните поданици на султана. Наред с това глобите, които били налагани на хората с робски статут за простъпки, също както споменатите по-горе, били обвързани с материалното състояние на нарушителите на закона:

*“Ако роб (или робиня) извърши прелюбодеяние, плаща половината глоба, предвидена за свободния [мъж] или за свободната [жена], според както това е прието от обичая с оглед на доброто или оскъдното материално състояние.”*¹⁰ [ТИИПБЗ, I, с. 21]

Тази дву-, три-, четири- и дори пет-степенна схема за диференциация на материалното състояние на нарушителите на закона, която е заложена в горните текстове, се използва и при наказанията за побой, оскърбление и убийство, нараняване или кражба, при издаване на тапия за мястото на къща, за сватбарина, последните две във фискалната част на кануннамето на султан Мехмед II [ТИИПБЗ, I, с. 21–22, 25].¹¹ Почти идентични текстове с наказателни парични вземания според имотното състояние на провинилите се са записани и в кануннамето от времето на султан Сюлейман I (1520–1566).¹² [ТИИПБЗ, I, с. 28–30].

---

⁸ Харач е другият термин, използван за обозначаване на данъка джизие, плащан от всички немюсюлмани в Османската империя. Кануннаме на Мехмед II; Кануннаме от времето на Сюлейман I [ТИИПБЗ, I, с. 25, 29–30].

⁹ По този въпрос вж. и: Heyd, U. 1973, p. 286–287.

¹⁰ Кануннаме на Мехмед II.

¹¹ Вж. също и Veinstein, G. 2003, p. 208–209.

¹² Кануннаме от времето на султан Сюлейман I.

За разлика от наказателната част на споменатите кануннамета, където имущественото неравенство било изразявано чрез парични оценки на имота на хората, във фискалната им част то било в зависимост от количеството, качеството и съответно от производствения капацитет на земята, обработвана от данъкоплатците.

Във връзка с това е необходимо да поясним, че земята от райетския чифлик, наричан от немюсюлманите бащина, предназначена за зърнопроизводство, трябвало да бъде в оптимален размер, щото на базата на семейния труд да бъде произведена достатъчно продукция, за да изхрани семейството, да осигури възпроизводство на културите и чрез произведения излишък да посрещне данъчните задължения [Inalcik, H. 1993, p. 137–160; Inalcik, H. 1994, p. 143–156]. Идеята за оптималната площ земя, която да изпълни тези функции, била изразена в османския закон чрез следните количествени параметри:

*“Един чифт земя се смята [земя за обработване от] два вола; две жегли са [земя за обработване от] един вол; четири жегли правят един чифт земя. Един чифлик земя се нарича земята, която се състои от 70–80 дьонюма първокачествена земя, 100 дьонюма средна земя или от 130–150 дьонюма долнокачествена земя.”*¹³ [ТИИПБЗ, I, с. 48, с. 49, с. 67, с. 91–92, с. 153]

Както е известно, райетският чифт/бащината били облагани с поземлен данък, наричан “ресм-и чифт” за мюсюлманите и “испенче” за немюсюлманите.

Що се отнася до поземления данък, който плащали немюсюлманите, то законът постановява единна ставка за всички мъже данъкоплатци без значение на тяхното имотно или семейно положение. Казано е, че:

*“Всеки неверник е обложен с испенче съгласно височайшата заповед. По 25 акчета се вземат от всеки (неверник), женен или неженен, със земя или без земя. Това обстоятелство е регистрирано в кануннамето на рум[елийския] вилает.”*¹⁴ [ТИИПБЗ, I, с. 97, с. 152]

Това постановление обаче не важало за вдовиците. В законодателни актове от XV в. се регламентира тяхното облагане с испенче в зависимост от имотното им състояние:

*“Закон е от вдовици, когато се замогнат, да се взима по 6 акчета испенче. Но от ония, които не са се замогнали, да не се взима.”*¹⁵

Освен това в закона се прави разграничение между уседналото население в едно селище и пришълците, които все още не са успели да създадат свое стопанство:

¹³ Кануннаме от времето на султан Сюлейман I, Закон за земята от 1609 г.

¹⁴ Кануннаме от времето на султан Сюлейман I, Закон за земята от 1609 г.

¹⁵ Кануннаме за вилаета Юскюб (дн. Скопие), за бадж-и кантар, даляните, гредите и др. от XV в. Тук използваме българският превод на кануннамето, направен от Б. Цветкова. Този препис на кануннамето е част от ръкописен сборник, който се съхранява в турската колекция на Парижката национална библиотека [ТИИПБЗ, II, с. 15].

*“Стар закон е, неверник, дошъл отвън, който притежава бащина, да плаща изцяло испенчето. [...] Стар закон е неверник, дошъл отвън, който няма бащина, да дава 12 акчета тютюн ресми.”*¹⁶

Размерът на поземления данък, с който били облагани мюсюлманите, бил в зависимост от количеството на владяната земя и семейното положение на данъкоплатеца. Пълният данък – “ресм-и чифт”, се издължавал от земеделците, които обработвали един цял райетски чифт; тези, които обработвали половин чифт, заплащали данък, наречен “ним чифт”; тези, които обработвали по-малко от половин чифт, заплащали данък, наречен “бенак”, а тези, които нямали земя, “джаба бенак”. С данък “бенак” били задължени и тези раи, които нямали повече сили да обработват орната си земя (чифт) и я изоставяли поради болест, старост, “сиромашия или крайна немотия”. Най-бедните данъкоплатци били наричани “кара”. Неженените синове-мюсюлмани, които могли да работят (печелят) отделно и самостоятелно, били облагани с данък, наречен “ресм-и мюджерред”.¹⁷ Данъчната ставка във всичките ѝ варианти и подразделения била различна за различните райони на империята.

Горните текстове от законите кодифицират диференцираното изплащане на поземлен данък на базовите домакинства, които обработвали по един чифт, и на тези, които разполагали с по-малко земя – бедни и обедняващи земеделци. Срещат се обаче и законови разпоредби за облагане с поземлен данък (ресм-и чифт) на райетски стопанства с размери, по-големи от един чифт. Така например в кануннаме от времето на султан Селим I (1512–1520) се казва, че всеки, който има земя по-голяма от един чифлик и ако тя е в размер до един чифлик и половина, трябва да плаща за земята в повече по едно акче на всеки два дьонюма – “дьонюм ресми”. В бележка, в полето на кануна се пояснява, че ако излишъкът е равен на един чифлик, то трябва да се плати пълен размер “ресм-и чифт”. Но ако излишъкът е по-малко от половин чифлик, тогава се плаща “дьонюм ресми” [**Книга законов султана Селима I...**, с. 42].¹⁸

¹⁶ Данък, плащан от раи-пришълци за правото да презимуват в селището, без да се занимават със земеделие [**ТИИПБЗ, II**, с. 14–15].

¹⁷ За тях вж. в кануннамето на Мехмед II, Сюлейман I и Закона за земята от 1609 г. Законът за земята е ползван според българския превод на Г. Гълъбов на ръкописното *Kanunname-i Nakano*, съхранявано в Ориенталския отдел на НБКМ [**ТИИПБЗ, I**, с. 23, с. 33, с. 38–39, с. 49, с. 97–98, с. 146, с. 151–152; **Мугафчиева, В.** 1993, с. 140–142; **Inalcik, H.** 1993, р. 146–149; **Inalcik, H.** 1994, р. 148–149; **Faroqhi, S.** 1977, р. 108–110].

¹⁸ Така също в кануннаме от времето на султан Сюлейман I се казва: “Ако чифликът на някой рая е с прекалено (необичайно) голяма разлика в повече от регистрираното, така например, ако чифликът е отбелязан за един размер, а излезе един и половина размер, и ако всеки отбелязан половин чифлик може да бъде чифлик, такъв чифлик да се остави (на владелеца му) и да не бъде безпокоен, ако се задължи да плати данъка в повече от отбелязаното в регистъра и ако се справи с това. Ако не поеме ангажимент за данъка, то чрез кадията повечето да се даде на този, който няма чифлик (поземлен имот).” [**ТИИПБЗ, I**, с. 50] Ресм-и дьонюм е предвиден да се плаща и от владелците на земя, надвишаваща размера на един чифт във вилаета Мора (Пелопонес) според Кануннамето от 1716 г. [**Barkan, Ц.** 1943, с. 326–327].

Въпреки горния текст законовите регламенти създават впечатление, че властта е държала повече сметка за адекватно облагане и налагане на глоби на хората от по-ниските от средното имуществено ниво – на бедното население в империята. Целта навярно е била не само да се налагат глоби и данъци съобразно имуществените възможности на данъкоплатците, но и да бъдат предпазени те от перспективата да се разоряват, което би довело до намаляване на приходите в хазната.

В закона била предвидена и възможност за освобождаване от поземлен данък поради следните причини:

“Ако [един селянин] защото е беден, или е станал такъв, изгуби своя чифт волове и своята земя, несправедливо и незаконно е да се иска данък за земята...” [Veinstein, G. 2003, p. 207].

В закона е залегнал и текст, който указва отношението на властта към хората, които не били в състояние да изкарват прехраната си поради физическото си състояние. В него се казва:

*“Когато в регистъра е отбелязано, че райетът е инвалид и действително той е инвалид и не може да работи (да припечелва), то от него не се взема нищо.”*¹⁹ [ТИИПБЗ, I, с. 98]

В тази фискална част от законите откриваме различното облагане на мюсюлманите в зависимост от площите на обработваната от тях земя, по-детайлно диференцирано в частта за бедните – малоземлени и обезземлени селяни и тези, изгубили работния си добитък. Наред с това наблюдаваме и подчертания интерес на законодателя да кодифицира редица житейски ситуации, когато поданиците на султана били или ставали с времето неработоспособни – стари, болни и недъгави селяни. В тези случаи от тях се изисквали данъци в по-малки размери или били освобождавани от облагане.

Концентриране на вниманието на властта върху различните нива на бедност сред данъкоплатците съществува не само в османските закони. Откриваме я и в някои данъчни регистрации от XVII в., повлияни вероятно от законодателните конструкции и от реалната ситуация. Известно е, че по отношение на облагането на населението с данъците от групата “авариз-и дивание и текаялиф-и йорфие”, които от XVII в. насетне станали регулярни данъчни сборове [Inalcik, H. 1980, p. 314–315], властта държала сметка за имуществените възможности на своите поданици на ниво селище, а не на ниво отделно домакинство. Данъчните дялове били определяни и налагани, а приходите, събирани от селото като цяло, без да се правят разграничения по отношение на отделните домакинства.²⁰ Освен това, за да се намалят загубите и за да се осигури максималното издължаване на данъците, селяните били обвързани с взаимно поръчител-

---

¹⁹ Кануннаме от времето на султан Сюлейман I. Вж. също и: Veinstein, G. 2003, p. 207.

²⁰ С изключение на поземления данък (ресм-и чифт) за мюсюлмани и джизиеото след реформата от 1691 г.

ство в рамките на системата за колективна отговорност.²¹ По тази именно причина в някои авариз дефтери откриваме категоризиране на степента на бедност не на отделния данькоплатец, а на селото като цяло. Информацията в тях ни показва, че промяната на имуществените възможности на раята е била основателна причина за съставянето на нов дефтер, който да актуализира данъчното облагане – в случая броя на авариз ханетата, налагани на жителите на всяко селище. Често корекциите на данъчните дялове са придружени с кратки бележки от регистратора, които представят аргументите за намаляване на данъчната тежест на съответното село. Имайки предвид тези лаконични текстове можем да твърдим, че **“бедно село” за османската власт се явявало това село, чиито жители не могли да изплащат пълния размер от определените им данъци или въобще не били в състояние да плащат данък.** Установяването на този факт обикновено водел след себе си издаването на султански ферман за временно намаляване или премахване на дължимите данъчни дялове.²²

Такъв род информация е съхранена на страниците на авариз дефтер за нахиите на Одринска каза, съставен през 1676 г. В запазената му част откриваме селата от нахиите Чоке²³, Юскюдар²⁴, Манастир²⁵ и част от селата в нахията Ада.²⁶ Особено ценни в дефтера са допълнителните вписвания, които регистраторът е направил, там където е трябвало да обясни причините, довели до намаляване на данъчното облагане на дадено село и да оцени платежоспособността на селския колектив. За целта той е използвал няколко термина, с които

---

²¹ За системата на колективната отговорност и взаимното поръчителство между данькоплатците вж. **Грозданова, Е.** 1979, с. 89–125; **Иванова, С.** 1990, с. 33–45; **Иванова, С.** 1993, с. 67–96; **Balta, E.** 1997, p. 97–114.

²² Повече по въпроса у: **Първева, С.** 2011, с. 189–221 и цит. там литература.

²³ Нахията Чоке се намира на изток от Одрин и обхваща селата на изток от р. Тунджа.

²⁴ Нахията Юскюдар обхваща земите, северозападно от Одрин и планината Сакар.

²⁵ Нахията Манастир се намира северно от нахиите Юскюдар и Чоке и обхваща села в Елховско и Тополовградско.

²⁶ **BOA...**, Bvb-i Defteri Mevkufat Kalemi, N 27539, Edirne kazasina tabi Üsküdar ve Manastir nahiyelerine ait avarizhane defteri (12 Muharrem 1087 H = 15 март 1676 г.). Дефтерът представлява списък на селата от споменатите нахии. Тъй като началото му не е запазено, списъкът на селата от първата регистрирана нахия Ада е непълен. Разполагаме с информация за 26 от тях. Към всяко село в дефтера са записани броят на райетските домакинства (хане) – християни и мюсюлмани, както и определената им данъчна порция – авариз ханета и дялове текалифи. В края на дефтера са изредени селата от одринските нахии, задължени да издържат пътна станция (мензил), поради което били освободени от авариз. Особено ценни в документа са коментарите на писаря, записани към някои села, които предлагат детайли за имущественото състояние на данькоплатците, тяхното данъчно облагане и причините, довели до промяната му.

е определял степента на бедност на селото, съобразно имущественото състояние на неговите жители. Тези термини са следните ²⁷:

“Немошно е” (в смисъл бедно е) – *zayıf*²⁸ *dir*. Тази характеристика носят осем села в нахия Юскюдар и едно село в нахия Чоке;

“Много е немошно” – *gayet zayıf dir* – четири села в нахия Юскюдар, седем села в нахия Манастир и едно село в нахия Чоке;

“Немошно до краен предел е” – *gayetülgaye zayıf dir* – едно село в нахия Юскюдар и две села в нахия Манастир.

По този начин селата в дефтера са категоризирани в две основни групи. Едната от тях включва бедните села от трите споменати категории – бедни, много бедни и бедни до краен предел. Втората група включва всички останали села, които били в състояние да издължат данъците си. Съотношенията между тях в абсолютни и относителни стойности чертаят следната генерализирана картина:

Районът на трите нахии включвал 197 села. Те били населявани преимуществено от християни, които представляват 63% от общия брой на домакинствата. Бедните села на територията на трите нахии били 12% от всички селища, като в тях живеели 7% от всички селски домакинства.²⁹ За част от бедните села са запазени поземлени и други авариз регистрации от 1669/70 г. и 1686 г. Информацията, която те предлагат, ни дава възможност да предполагаме, че основна причина за бедността за едни от тях били обстоятелства, които попречили на селяните да засеят достатъчно ниви със зърно, за други това било малоземието на техните стопанства и съответно недостатъчните реколти от зърно; за трети – връхлетелите ги многократно чумни епидемии с всички произтичащи от това следствия [Първева, С. 2011, с. 208–221].

* * *

Ценни указания за начина, по който държавата разпознавала и класифицирала различните имуществени групи сред своите поданици, откриваме и в изворите, свързани с поголовния данък джизие, издължаван от немюсюлманите, поданици на султана.

Една фетва, чието авторство е приписвано на Ебуссууд Ефенди, шейхюлислам в периода 1545–1574 г., дава разяснения за размера на джизие съобразно постановленията на мюсюлманското право – шерията. В нея на шейхюлислама се задава следният въпрос:

---

²⁷ Поради частично изгубената информация за селата от нахията Ада, в обобщените числа са включени само селата от останалите три нахии.

²⁸ Терминът *zayıf* (*zaif*) се превежда като: слаб, оскъден (за посев), немошен, изтощен, хилав, незначителен. Вж. **Turkish-English Dictionary...**, p. 1275. Този термин (*zayıf ül hal* – бедни) се среща, макар и рядко, в джизие дефтери, като синоним на термина “*edna*”, обозначаващ “низшата” категория платци на джизие. Вж. например джизие дефтер за няколко кази от санджака Паша [BOA..., MAD. d 029994].

²⁹ Повече за изводите от анализа на данните от авариз дефтера вж. у: Първева, С. 2011, с. 205–208.

“Благоволете да отговорите, на колко възлиза джизиецо на немю-сюлманите (*zimmi*), бедни или богати?”

Отговор: трябва да бъде 48 дирхема³⁰ за богатия; 24 за средния; 12 за бедния.

Щом е така, благоволете да определите кой трябва да бъде преценяван (смятан) като богат или като беден.

Отговор: Притежателят на 10 000 и повече дирхема е богат. Този, който притежава между 200 и 10 000 дирхема, е среден. Този, който притежава по-малко от 100 дирхема, е сиромах в състояние да изкарва прехраната си.” [Veinstein, G. 2003, p. 110–111]

Пред шейхюлислама стояла и задачата да установи количествените съотношения между дирхема и акчето и съответно монетарните диапазони на имотното състояние на различните имуществени групи сред данъкоплатците. Използвайки сребърното съдържание на акчето преди и след неговата девалвация през последните десетилетия на XVI в., Ебуссууд Ефенди отговорил така:

“С акчетата, циркулиращи до сега, [10 000 дирхема] правят 42 000 акчета. С новите акчета правят 45 000.” [Imber, C. 1997, p. 133].³¹

Принципното разграничение на данъкоплатците във фетвата е подобно на това, направено в повечето параграфи в кануннамето от времето на Мехмед II и в това от времето на Сюлейман I, отнасящи се до наказания за простъпки или до данъчно облагане, в които платците са разделени в три основни групи, според тяхното имуществено състояние. Що се отнася до числата, използвани в двата документа (кануннаметата и фетвата), които чертаят линиите на състоятелност между споменатите групи, с изключение на групата на бедните, те се различават значително.³² Прави впечатление и големият диапазон на парич-

---

³⁰ Дирхем – единица мярка за тегло, в случая сребро, равна на 3, 207 гр. В Ханафи текстовете дирхемът е използван и като сребърна монета.

³¹ За девалвацията на сребърното акче вж. Pamuk, Ş. 2000, p. 131–149. Жил Вейнстейн предлага изчисления, които малко се разминават с тези на самия шейхюлислам. Според него, ако 1 дирхем е равен на почти 4 акч., то богатият данъкоплатец, според фетвата на Ебуссууд Ефенди, би притежавал благосъстояние, равняващо се на 40 000 и повече акчета, средноимотния – между 800 и 40 000, и бедният около 400 акчета [Veinstein, G. 2003, p. 211⁴⁴].

³² Според кануннамето от времето на Мехмед II, богат човек е този, който има състояние, възлизащо на 1000 и повече акчета, средноимотият е със състояние от 600 акч., беден е, който има състояние, по-малко от средния, и крайно беден е този, чийто имот е по-малък от имота на последния. Според кануннамето от времето на Сюлейман I, богат е също този, който има до 1000 и повече акчета, среден е този, който притежава до 600 акч., а следващите групи са на тези собственици, които притежават състояние до 400 акч., на по-малко от последните и на крайно бедните. Според фетвата на Ебуссууд, богатите разполагат с имущество на стойност от 42/45 000 акч., средните собственици – с имущество от 840/900 акч., до 42/45 000 акч., и бедните – 420/450 акч. Кануннамета от времето на Мехмед II и Сюлейман I [ТИИПБЗ, I, с. 20–26, с. 28–31; Veinstein, G. 2003, p. 213].

ната оценка на имуществото на хората, които влизат в средната категория платци на джизие – между 200 и 10 000 дирхема (840/900 – 42/45 000 акчета). Въпреки издадената фетва, принципът на разделяне на данъкоплатците на поголовния данък в три категории, с малки изключения, не е бил прилаган на практика в този ранен период от време.³³

Известно указание за това къде минава линията на бедността, откриваме и в кануннаметата от XVI в. за различни санджаци от вилаета Буда, който включвал унгарските земи, завладени от войските на Сюлейман I.³⁴ Законодателните актове, създадени веднага след това, предшестваха регистрациите на населението.

Текстът в кануннамето за ливата Хатван например, който имал за цел да съобрази облагането на немюсюлманите с джизие с местните условия, гласял:

*“Във въпросното описание селяните неверници, които достигат финансов капацитет от 300 акч. – без да се брои стойността на тяхната къща, на техните лозя и на техните ниви, нито на техния добитък и покъщнина, но изчислявайки само приходите, които извличат от техния добитък, от тяхното вино и от тяхното зърно, тези издължават годишно джизие от 50 акч. Тези, чийто капацитет е по-нисък, не плащат нищо.”*³⁵

Тук е интересно да отбележим различния подход при определяне границата на бедността. В цитирания случай държавата, в лицето на законодателя, се интересувала не от общата оценка на движимите и недвижими имоти на данъкоплатеца, а от стойността на евентуалните приходи, които той можел да получи от тях. Тези приходи всъщност идвали от предложените на пазара излишъци от зърно, вино, млечни и месни продукти, от които били получавани и средставата за издължаване на джизие и другите парични данъци.

И в по-късно време – в кануннамето за ливата Хатван от времето на Мехмед IV (1648–1687) данъкът джизие бил предвиден да се събира от домакинства на раите немюсюлмани с годишен приход от зърното, виното, от овцете

---

³³ Този принцип на облагане на данъкоплатците става водещ в реформата за събирането на данъка, осъществена през 1691 г., когато джизие става поголовен данък. В някои райони като Крит и Егейските острови, например, тази реформа била въведена по-рано, през 1670 г. Промените в облагането с джизие се изразявали в това, че данъкът вече дължали всички пълнолетни мъже, като съобразно имуществените им възможности те били разделени на три категории – “висша”, “средна” и “низша”. Размерът на данъка, съответно на категорията, бил в съотношение 1:2:4 – съответно 1, 2 и 4 шерифи – златни монети. Издължаването му ставало срещу получаването на карта – документ от съответната категория. Вж. **Inalcik, H.** 1965, p. 365; **Грозданова, Е.** 1970, с. 82–84; **Sariyannis, M.** 2011, p. 39–61.

³⁴ Повече за османските походи срещу Унгария вж. в: **История на Османската империя...**, с. 159–161.

³⁵ Цит. по: **Veinstein, G.** 2003, p. 212. Вж. също: **Akgündüz, A.** 1994, p. 445; **Barkan, Ö.** 1943, s. 300; **Káldy-Nagy, J.** 1968, p. 194–196; **Sariyannis, M.** 2011, p. 47; **Грозданова, Е.** 1972, с. 87–88.

или козите, не по-малък от 300 акчета [Barkan, Ö. 1943, s. 316; Грозданова, Е. 1972, с. 88].

Законодателните актове правели разграничение на данъкоплатците на джизие и според общата или индивидуалната собственост и приходите от нея, които притежавали членовете на едно домакинство – баща, синове, братя от един баща. Нямало значение дали данъкоплатецът живеел сам в къщата си или със своите синове и братя от един баща. От значение бил типът собственост, с която разполагало домакинството, и приходите от нея. Ако бащи, синове и братя живеели заедно и поминъкът, посевите или дюкянът им били общи – всички те заедно дължали само 50 акчета джизие. Но ако поминъкът, посевите или дюкянът им били отделни и всеки от тях имал движимости на стойност от 300 акч., то тогава всеки мъж плащал по 50 акч. джизие, независимо от съвместното им съжителство [Káldy-Nagy, J. 1968, p. 194].

Така очертаната линия на бедността в османския закон ограничавала кръга на данъкоплатците и по отношение на други данъци и такси, налагани върху местното население, като испенчето, данъкът върху сеното, дървата за огрев, глоби за физическо насилие и пр. [Káldy-Nagy, J. 1968, p. 195–196].

Създавайки новите кануннамета за унгарските земи, османският законодател по всяка вероятност е бил повлиян от принципа за определяне нивото на бедност и потенциална платежоспособност на данъкоплатците, който бил приложен в унгарското законодателство и който със сигурност отразявал местните реалности. Така например през 1547 г. унгарският парламент приел закон по повод на определяне на данъчно отговорните лица по отношение на военновременната помощ (subsidium). С този данък било облагано недвижимото имущество (жилищните сгради) на населението. Според закона данъкът следвало да бъде налаган върху хората, които разполагали с движимо имущество на стойност шест форинта. Шест унгарски форинта от това време били равни на 300 акчета [Káldy-Nagy, J. 1968, p. 194–195].

Османският законодател е предвидил граница на бедността и за данъкоплатците, които се занимавали с животновъдство. За тях в кануннамето за санджака Сегедин от 1578, е постановено следното:

“Има много овчари, притежаващи овце и говеда в заслоните на лива Сегед. За да събере техния данък джизие, определен от закона, в новия султански дефтер е предвидено от всеки странстващ овчар (haupane çoban), притежаващ повече от 10 глави говеда и 50 овце да се събира по 1 грош данък джизие.” [Káldy-Nagy, J. 1968, p. 195; Akgündüz, A. 1994, p. 300, § 70; Veinstein, G. 2003, p. 212]

Както е видно, законодателят се е стремил да обхване цялата палитра от поминъци, упражнявани от унгарските селяни – земеделци и животновъди, така че да осигури адекватно облагане с поголовния данък и съответно – поток от сигурни приходи за държавната хазна.

Друго интересно указание за принципите на разделение между различните имуществени групи сред немюсюлманските поданици на султана срещахме в

описанието на имперските закони и регулации, направено от Хюсеин Хезарфен³⁶ през 1675/6 г.³⁷ По повод на въвеждането на тристепенна схема за облагане с джизие на немюсюлманите през 1670 г., след превземането на остров Крит, той коментира трите класи (висша, средна и низша) [Balta, E. 1997, p. 97 – 113] сред данъкоплатците по следния начин:

*“Един човек се смята за богат, ако богатството му е очевидно, тоест, както е обяснено, ако той притежава 10 000 акч.[...] Средна класа човек е онзи, който притежава някои имоти, но с това богатство все още трябва да работи.[...] Беден е този, който няма абсолютно никакви владения, така че той трябва да работи за дневните си разходи.”*³⁸

В своя коментар Хюсеин Хезарфен определя границата на богатство само на “висшата” категория платци – в случая данъкоплатците на 10000 акчета. Това, което отличавало богатите и средните данъкоплатци от бедните, според него, бил фактът, че първите две категории притежавали имоти, докато бедните платци били безимотни хора. И ако богатите разчитали на натрупаното състояние, средните и безимотните платци трябвало да полагат различен по интензивност и количество труд, за да осигуряват прехраната си.

Макар че не са ясни точните критерии на османските чиновници при определяне категорията на данъкоплатците, на практика, без съмнение, в основата им е било тяхното материално състояние. В това ни уверяват и резултатите от едно интересно изследване на Е. Балта за 15 села на о-в Санторини [Balta, E. 1997, p. 97–113]. Авторката сравнява данните от два различни типа регистри, правени по едно и също време – 1670 г. Първият съдържа имената на данъкоплатците на поголовния данък джизие и категорията – “висша”, “средна” или “низша”, според която се определяла дължимата данъчна сума. Вторият регистър описва селяните с техните индивидуални поземлени имоти – площта на нивите и лозята в дьонюми, овощните им дървета, кошери, овце, вятърни мелници. Регистрирани са също хората без имоти, вдовиците, както и имотите на другоселци. Списъкът на всяко село завършва с общите суми на дължимите данъци по различни пера: испенче, десятъци, такси и др. Тези два различни по съдържанието си дефтери са позволили на Е. Балта да потърси отговор на няколко важни въпроса, а именно: в каква степен категорията на джизие, според която селянинът издължавал поголовния си данък, била свързана с размера на поземления му имот и какви били критериите, според които селската общност разпределяла данъчните дялове между своите членове.

---

³⁶ Хюсеин Хезарфен е османски книжовник и преподавател, заемал за кратко и държавни длъжности. За него вж. Menage, V. 1971, p. 623.

³⁷ Хюсеин Хезарфен, изглежда, е бил на служба при еничарския ага Узун Ибрахим ага и е бил в Крит по време на последните години на войната за острова. Съществува спор по отношение на точната дата на неговото съчинение, като мненията на изследователите варират от 1669/70 до 1675 [Sariyannis, M. 2011, p. 48₂₁].

³⁸ Цит. по: Sariyannis, M. 2011, p. 48.

Анализирайки данните от извора, авторката достига до извода, че по принцип всички селяни без земя плащали джизие “низша” категория; всички владетели на земя над 50 дьонюма (ниви и лозя) плащали “висша” категория. Останалите селяни, които се намирили между тези два полюса, били разпределени в трите категории – “низша”, “средна” и “висша” в зависимост от площта на владяната земя, или от получаваните доходи от допълнителен занаят, който упражнявали като търговци, моряци, занаятчии и др.³⁹ Наред с това Балта установява намесата на общината при определяне на данъчната категория джизие и при разпределяне на данъчните дялове, поемани от селяните. Осведомени за приходите на всяко домакинство и обвързани от системата за взаимна отговорност при издължаване на сумите, членовете на общината определяли данъчните категории и на незадомените синове, които живеели в дома на своите бащи или по-големи братя, съобразно техните възможности. Така, ако главата на домакинството бил зачислен към примерно “висша” категория, то синът издължавал джизие обикновено в по-ниска категория – “средна” и дори “низша”.⁴⁰ Всичко това свидетелства за грижата на селската общност да разпредели категориите и съответно – дължимите данъчни дялове, в зависимост от реалното имотно състояние и приходи на данъкоплатците. Това означава също, че в най-общи линии джизие регистрите очертават една възможна и реална картина на имуществена диференциация сред немюсюлманските поданици на султана.

Това заключение се потвърждава и от изследване на джизие дефтер за района на селата от Търновска каза, съставен в края на 90-те г. на XVII в. – началото на XVIII в. Анализирайки данните за 55 села, Стр. Димитров и Р. Стойков установяват, че от 5514 пълнолетни мъже – 5,5% са записани във “висша”, 28,3% в “средна” и останалите 66,2% в “низша” категория. Сравни-

---

³⁹ Сред групата на владетците на земя до 10 дьонюма: 202 (93%) мъже плащали “низша” категория джизие, 12 мъже – “средна” и 1 “висша”. В групата на владетците на земя до 20 дьонюма, разпределението на джизие категориите било следното: 67 (63%) – “низша”, 32 – “средна” и 8 – “висша”. В групата на владетците на земя до 50 д.: 8 мъже – “низша”, 64 – “средна”, 43 – “висша”. Авторката посочва, че и в тези групи се забелязва в общи линии зависимост между поземлените имоти и данъчната категория на джизие [Balta, E. 1997, p. 105].

⁴⁰ Само трима от регистрираните синове били платци “висша” категория, така както и техните бащи. Други четирима, които били от семейства “висша” категория, плащали джизие “средна” категория. Всички останали синове от “висша”, “средна” или “низша” категория семейства плащали джизие – “низша” категория [Balta, E. 1997, p. 106]. Стр. Димитров достига до същия извод по въпроса за определянето на категориите, според които отделните данъкоплатци изплащали поголовния данък. Сравнявайки данните от регистър за имотите на жителите от с. Чупрене от 1840 г., с тези от джизие регистър, авторът установява, “че описвачите като правило са изхождали от реалното материално състояние, че извършеното от тях разделяне на хората на три категории е отражение на съществуващото разслоение сред българското население през турско време.” [Димитров, С. 1974, с. 30]

телната достоверност на категоризацията на данъкоплатците се потвърждава от факта, че всички аргати са регистрирани в групата на бедните, а хората, наречени “чифчии”, в групата на “средните” и “висши” данъкоплатци. Значението на термина “чифчи” – земеделец, в случая било използвано, за да обозначи състоятелните владетели на земя в селата от равнината или заможните занаятчии и търговци в проспериращите балкански села като Габрово, Трявна, Елена и др. [Димитров, С., Стойков, Р. 1964, с. 183–193].⁴¹

* * *

И така, анализиранияте извори ни водят до заключението, че османските власти се стремяли да съобразяват своите политики със съществуващите реалности, свързани с имуществената и социалната диференциация сред поданиците на султана. Тази диференциация била отразена по съобразен начин в документите, които били продукт на функциониране на законодателната власт, на съдебната и данъчната система. Във въпросните документи били прилагани различни принципи на разграничаване на данъкоплатците и на хората, престъпили закона. Данъците и наказателните такси били съобразявани с имотното състояние на облаганите и подсъдимите лица, с приходите, които те получавали от земеделски земи и добитък, с техния пол и семейно положение, с етнорелигиозния и социалния им статус – мюсюлмани и немюсюлмани, свободни и роби и пр. Числовите параметри, отразени в документите, които чертаели линията на богатство и бедност, били различни, тъй като били съобразени с различни географски, икономически и времеви контексти. Създавайки ги, властите се стремили те да отговарят както на местните особености и съществуващите традиции сред завладените народи, така и на актуалната икономическа и политическа конюнктура, с цел да бъде осигурено нормалното управление и функциониране на османското общество.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

Книга законов султана Селима I... – Книга законов султана Селима I. Публикация текста, перевод, терминологический комментарий и предисловие А. С. Твертиновой. Москва, 1969. [Kniga zakonov sultana Selima I. Publikatsia teksta, perevod, terminologicheskii komentariy i predislovie A. S. Tvertinovoy. Moskva, 1969.]

ТИИПБЗ, I – Турски извори за историята на правото по българските земи. Т. I. Съст. Г. Гълъбов. София, 1961. [Turski izvori za istoriyata na pravoto po balgarskite zemi. T. I. Sast. G. Galabov. Sofia, 1961.]

ТИИПБЗ, II – Турски извори за историята на правото по българските земи. Т. II. София, 1971. [Turski izvori za istoriyata na pravoto po balgarskite zemi. T. II. Sofia, 1971.]

---

⁴¹ Критични бележки за относителната достоверност на съотношенията между трите данъчни категории, отразени в джизие регистрите, вж. у: [Sariyannis, M. 2011, p. 39–61].

Kraelitz-Greifenhorst, F. 1921 – Fr. Kraelitz-Greifenhorst. Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte. B. I, 1921.

ТОЕМ, Istanbul, № 16–19 от 1/14 август, 1/14 октомври, 1/14 декември 1912 г.; 1/14 февруари, 1/14 април 1913 г. Suppléments, 1–72.

Публикации

Грозданова, Е. 1970 – Елена Грозданова. Събиране на данъка джизие в българските земи през XVII и XVIII в. – Исторически преглед, 1970, № 5, 75–90. [Elena Grozdanova. Sabirane na danaka dzhizie v balgarskite zemi prez XVII i XVIII v. – Istoricheski pregled, 1970, № 5, 75–90.]

Грозданова, Е. 1972 – Е. Грозданова. За данъчната единица хане в демографските проучвания. – Исторически преглед, № 3, 1972, 81–91. [E. Grozdanova. Za danachnata edinitza hane v demografskite prouchvania. – Istoricheski pregled, № 3, 1972, 81–91.]

Грозданова, Е. 1979. – Е. Грозданова. Българската селска община през XV–XVIII век. София, 1979. [E. Grozdanova. Balgarskata selska obshtina prez XV–XVIII vek. Sofia, 1979.]

Димитров, С. 1974 – Страшимир Димитров. Село Чупрене през XIX в. (до Освобождението). – В: В памет на акад. М. Димитров. София, 1974, 23–39. [Strašimir Dimitrov. Selo Chuprene prez XIX v. (do Osvozhdenieto). – In: V pamet na akad. M. Dimitrov. Sofia, 1974, 23–39.]

Димитров, С., Стойков, Р. 1964 – Стр. Димитров, Р. Стойков. Социалната диференциация сред селячеството в Търновско към края на XVII в. – Известия на Института по история, 14–15, 1964, 183–193. [Str. Dimitrov, R. Stoykov. Sotsialnata diferentsiatsia sred selyachestvoto v Tarnovsko kam kraia na XVII v. – Izvestia na Instituta po istoria, 14–15, 1964, 183–193.]

Иванова, С. 1990 – Св. Иванова. Институтът за колективната отговорност в българските градове през XV–XVIII в. – Исторически преглед, 1, 1990, 33–45. [Sv. Ivanova. Institutat za kolektivnata otgovornost v balgarskite gradove prez XV–XVIII v. – Istoricheski pregled, 1, 1990, 33–45.]

Иванова, С. 1993 – Св. Иванова. Данъчното облагане на населението в българските градове и формирането на неговите институции (XVII–XVIII в.). – Известия на Държавните архиви, 65, 1993, 67–96. [Sv. Ivanova. Danachnoto oblagane na naselenieto v balgarskite gradove i formiraneeto na negovite institutsii (XVII–XVIII v.). – Izvestia na Darzhavnite arhivi, 65, 1993, 67–96.]

История на Османската империя... – История на Османската империя. Под ред. на Р. Мантран. Превод от фр. ез. Г. Меламед. София, 1999. [Istoria na Osmanskata imperia. Pod red. na R. Mantran. Prevod ot fr. ez. G. Melamed. Sofia, 1999.]

Мутафчиева, В. 1993 – Вера Мутафчиева. Аграрните отношения в Османската империя през XV–XVI в. – В: Османска социално-икономическа история. (Изследвания). София, 1993, 7–189. [Vera Mutafchieva. Agrarnite otnoshenia v Osmanskata imperia prez XV–XVI v. – V: Osmanska sotsialno-ikonomicheska istoria. (Izsledvania). Sofia, 1993, 7–189.]

Първева, С. 2011 – Стефка Първева. Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овластяване и организация на аграрното и социалното пространство на Централните и Южните Балкани под османска власт. София, 2011. [Stefka Parveva. Zemyata i horata prez XVII – parvite desetiletia na XVIII vek. Ovladyavane i organizatsia na agrarnoto i sotsialnoto prostranstvo na Tsentralnite i Yuzhnite Balkani pod osmanska vlast. Sofia, 2011.]

Akgündüz, A. 1994 – A. Akgündüz. Osmanlı Kanunnâmelerive Hukukî Tahlilleri. 7 Kitap. II Kısım. Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri. İstanbul, 1994.

Balta, E. 1997 – E. Balta. Le rôle de l'institution communautaire dans la répartition verticale de l'impôt: l'exemple de Santorin au XVIIe siècle. – In: Idem. Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz. İstanbul, 1997, 97–114.

Barkan, Ö. L. 1943 – Ö. L. Barkan. XV ve XVI'ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları. Cilt I. Kanunlar. İstanbul, 1943.

Faroqhi, S. 1977 – S. Faroqhi. Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century (II). – Turcica, 11, 1979, 103 – 153.

Heyd, U. 1973 – U. Heyd. Studies in Old Ottoman Criminal Law. Ed. by E. V. L. Menage. Oxford: Clarendon Press, 1973.

Imber, C. 1997 – C. Imber. Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition. Edinburgh University Press, 1997.

Inalcik, H. 1965 – H. Inalcik. Djizya. – In: Encyclopaedia of Islam. 2nd edition. Vol. 2. Leiden: Brill, 1965.

Inalcik, H. 1980 – H. Inalcik. Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700. – In: Arhivum Ottomanicum, 1980, 1 6, 283 – 337.

Inalcik, H. 1993 – H. Inalcik. Village, Peasant and Empire. – In: Idem. The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. Indiana University Turkish Studies, 1993, 137–160.

Inalcik, H. 1994 – H. Inalcik. The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600. – In: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914. Ed. by H. Inalcik, D. Quataert. Cambridge University Press, 1994, 143–156.

Káldy-Nagy, J. 1968 – J. Káldy-Nagy. The Administration of the *Sanjaq* Registrations in Hungary. – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 21, 1968, 181–223.

Kolovos, E. 2007 – E. Kolovos. Beyond “Classical” Ottoman *Defterology*: A Preliminary Assessment of the *Tahrir* Registers of 1670/71 Concerning Crete and the Aegean Islands. – In: E. Kolovos, Ph. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis (eds.). The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander. İstanbul: The Isis Press, 2007, 205–206.

Menage, V. 1971 – V. Menage. Husayn (Huseyn) Efendi, known as Hezarfenn. – In: Encyclopaedia of Islam. 2nd edition. Vol. 3. Leiden: Brill, 1971.

Pamuk, Ş. 2000 – Ş. Pamuk. A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000.

Sariyannis, M. 2011 – M. Sariyannis. Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete. – JESHO, 54, (2011), 39 – 61.

Turkish – English Dictionary... – New Redhouse Turkish-English Dictionary. İstanbul, 1995.

Veinstein, G. 2003 – G. Veinstein. Pauvres et riches sous le regard du sultan ottoman. – In: Pauvreté et richesse dans le monde musulman méditerranéen. Dirigé par Jean-Paul Pascual. Paris: Maisonneuve et Larose, 2003, 204 – 206.

Съкращения

BOA... – Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

JESHO – Journal of the Economic and Social History of the Orient